

Norqo'ziyev Doniyorbek Baxtiyorovich,
*Alfraganus university,
Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

SHAXS HAYOTIY STRATEGIYALARINI O'RGANISHNING METODOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada hayotiy strategiyalarni shakllantirish muammosini keng ko'lamda yoritishga bag'ishlangan falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlarning nazariy tahlillari haqida fikr yuritilgan. Yoshlarning hayot strategiyasini shakllantirish muammosi, ayniqsa, hayotning barcha sohalarida yangilanish jarayonlari bilan ajralib turadigan, jamiyatning zamonaviy rivojlanish bosqichida o'ta dolzarb bo'lib, ayni damda ularning individual hayot yo'li jamiyatga ta'sir ko'rsatayotgani bilan dolzarblik kasb etishi haqida so'z boradi.

Аннотация. В статье рассматривается теоретический анализ философских, психолого-педагогических исследований, посвященных широкому освещению проблемы формирования жизненных стратегий. Проблема формирования жизненной стратегии молодых людей особенно актуальна на этапе современного развития общества, который характеризуется процессами обновления во всех сферах жизни, и в настоящий момент их индивидуальный жизненный путь оказывает влияние на общество.

Abstract. The article discusses the theoretical analysis of philosophical, psychological and pedagogical studies devoted to the wide coverage of the problem of forming a life strategy. The problem of forming a life strategy of young people is especially relevant at the stage of modern development of society, which is characterized by renewal processes in all spheres of society, and currently their personal life path affects society.

Tayanch so'zlar: hayotiy strategiya, o'z-o'zini anglash, xulq-atvor, interfaol, konsepsiya, muvaffaqiyat, qobiliyat.

Ключевые слова: жизненная стратегия, самосознание, поведение, взаимодействие, концепция, успех, способности.

Key words: life strategy, self-awareness, behavior, interaction, concept, success, ability.

***Qator rivojlanish
yo'llari paydo
bo'lishi
munosabati bilan
institutsional
ta'sirni
kamaytirish,
hayot tarzini
mustaqil ravishda
loyihalashtirish
uchun maydonni
kengaytirish, yosh
avlodni hayotga
oid ko'rsatmalar
va ularni amalga
oshirish usullarini
mustaqil tanlash
zarurati bilan
to'qnashmoqda.
Bu o'z hayotini
rejalashtirish va
tashkil qilishda
yoshlarning
subyektiv tamoyili
ahamiyatini
oshiradi.***

Kirish. Hayotiy strategiyalar inson hayotining murakkab va qiziqarli hodisalaridan biridir. Ular inson hayoti, dunyosining yaxlitligini, kelajakka intilishini va shu kelajak nomi bilan o'z hayotini o'zgartirish qobiliyatini ifodalaydi. Kelajak istiqbollarini aniqlash va ularni ilk o'spirinlarda o'z-o'zini anglash uchun zarur zaxiralarni aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Hayotiy strategiyalarni shakllantirish muammosiga keng ko'lamdagi falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlar bag'ishlangan (L.I.Bojovich, R.G.Gurova, P.Janet, I.S.Kon, X.A.Loginova, V.G.Nemirovskiy, S.L.Rubinshteyn, V.Yu.Shegurova va boshqalar). Shunga qaramay, hayot strategiyasini o'rganish zamonaviy psixologiya fanining tadqiqot yo'nalishlari ichida ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunga kelib, inson hayot strategiyalarining xususiyatlari, ularning tuzilishi va turlari, shakllanishining asosiy xususiyatlari to'g'risida psixologik va sotsiologik tadqiqotlardan olingan ko'plab ma'lumotlar to'plangan (K.A.Abulxanova-Slavskaya, E.P.Varlamova, O.S.Vasileva, O.A.Voronin, E.A.Demchenko, L.S.Egorova, P.B.Kodess, M.O.Mdivani, I.V.Perel'ygina, S.Yu.Stepanov, A.E.Sozontov va boshqalar). Zero, yoshlarning hayot strategiyasini shakllantirish muammosi, ayniqsa, hayotning barcha sohalarida yangilanish jarayonlari bilan ajralib turadigan, jamiyatning zamonaviy rivojlanish bosqichida o'ta dolzarb bo'lib, ayni damda ularning individual hayot yo'li jamiyatga ta'sir ko'rsatayotgani bilan dolzarblik kasb etadi.

Qator rivojlanish yo'llari paydo bo'lishi munosabati bilan institutsional ta'sirni kamaytirish, hayot tarzini mustaqil ravishda loyihalashtirish uchun maydonni kengaytirish, yosh avlodni hayotga oid ko'rsatmalar va ularni amalga oshirish usullarini mustaqil tanlash zarurati bilan to'qnashmoqda. Bu o'z hayotini rejalashtirish va tashkil qilishda yoshlarning subyektiv tamoyili ahamiyatini oshiradi. Bunday sharoitda yoshlar ongida shaxs hayotiy xulq-atvorining nisbiy barqarorligini belgilaydigan uzoq muddatli yo'nalishlarni, ya'ni hayot strategiyalarini shakllantirish va rivojlanish an'analarini o'rganish bilan bog'liq muammolar ahamiyati keskin ortadi. Ilk o'spirinlar rivojlanishining yagona modellarini liberallashtirish yoki rad etish, uning jamiyatga qo'shilishidan tortib, hayotning turli sohalarida o'z taqdirini o'zi belgilash va o'z-o'zini anglash yo'llari o'zgarishiga olib keldi. Hayotiy strategiyalar ularning mazmunini professional va ijtimoiy, oilaviy, maishiy va dam olish sohalarida tanlov bilan bog'liq bo'lgan aniq hayotiy vaziyatlarda ochib beradi. Shaxsning "strategik" xulq-atvori muammosida fanlararo bog'liqlik mavjud bo'lib, uni faylasuflar, antropologlar, psixologlar, pedagoglar va sotsiolog mutaxassislar o'rganadi.

Xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida yoshlarning hayot strategiyasiga oid turli masalalar o'rganilgan bo'lib, ular asosida nazariy xulosalar va tushunchalarni izohlash mumkin. M.Veber ijtimoiy harakatlar nazariyasini inson xulq-atvorini tushuntirish vositasi sifatida ko'rsatdi. Yoshlarning hayot strategiyasi muammosi E.Dyurkgeym tomonidan organik birdamlik jamiyatining shakllanishi sharoitida ko'rib chiqilgan bo'lib, u ijtimoiy fakt konsepsiyasidan kelib chiqib, uning bog'liqligi tahlilini asoslagan. Ijtimoiy muhit bo'yicha hayot strategiyalarining ahamiyatlilik ko'rsatkichlari tadqiq etilgan. T.Parsons nazariyasi strategik xulq-atvor konsepsiyasining eng muhim elementlarini o'z ichiga oladi, uning doirasida "hayot strategiyalari" tushunchasini talqin qilish mumkin. R.Merton jamiyatdagi va uning ijtimoiy tarkibidagi ziddiyatlar hamda qarama-qarshiliklardan kelib chiqadigan funksional va disfunktsional hodisalarni o'rganishga e'tibor qaratadi, madaniy maqsadlar va turli xil pozitsiyalarni egallab turgan odamlarning institutsional vositalariga "individual moslashish yo'llarining tipologiyasini" jamiyatning ijtimoiy tuzilishi kiritadi¹.

Bilimlar sotsiologiyasining asoschisi K.Manxaym yoshlarni guruh deb biladi, ularning roli ular yashayotgan jamiyatga bog'liq deb ko'rsatadi. Postklassik sotsiologik fikrda (P.Bourdieu, E.Giddens), yoshlarni boshqarish integratsiya nazariyasi doirasida ko'rib chiqiladi va subyektiv omillarning ma'lum miqdorini nazarda tutadigan xatarlarni va ijtimoiy deformatsiyalarni aniqlaydi.

"Hayotiy strategiyalar" turli xil paradigmatic yondashuvlar doirasida o'rganildi: bixeviorizm – M.Veber; strukturaviy-funksional tahlil – T.Parsons; fenomenologiyada shaxs xulq-atvorining subyektivligi va subyektlararo ekanligi nazariyasi bo'yicha A.Shuts, P. Berger, T.Lukman; strategik harakatlar va o'zaro ta'sir doirasida – I.Godzman; ramziy interfaollikda – U.Tomas; hayotiy vaziyatlarni talqin qilish bilan bog'liq ravishda – J.Mid. Odamlarning strategik xatti-harakatlari tahlilini P.Burdiyu, J.Xabermas, E.Giddens, M.Archer, P.Shtompka olib borgan. Ular o'z nazariyalarida strategiyalarning odamlar hayotining ijtimoiy va madaniy sharoitlari bilan murakkab aloqasini yoritganlar.

Sotsiologik tadqiqotlarda shaxsning hayot strategiyasini ijtimoiy institutlar faoliyati tomonidan oldindan belgilab qo'yilishi nuqtayi nazaridan o'rganiladigan yondashuvlar mavjud. Xususan, G.A.Cherednichenko va V.N.Shubkin hayot strategiyasini qurish muammosini ish topish va jamiyatda biror maqomga erishish jarayoni

***Bilimlar
sotsiologiyasining
asoschisi
K.Manxaym
yoshlarni guruh
deb biladi,
ularning roli
ular yashayotgan
jamiyatga bog'liq
deb ko'rsatadi.
Postklassik
sotsiologik fikrda
(P.Bourdieu,
E.Giddens),
yoshlarni
boshqarish
integratsiya
nazariyasi
doirasida
ko'rib chiqiladi
va subyektiv
omillarning
ma'lum miqdorini
nazarda tutadigan
xatarlarni
va ijtimoiy
deformatsiyalarni
aniqlaydi.***

¹ Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайдено. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с

Shaxsiy da'volarning o'zgarishi natijasida hayot strategiyasini talqin qilish B.S.Magun, M.V.Engovatov tomonidan faol qo'llangan. Shaxsning dispozitsion nazariyasi doirasida hayot strategiyasini o'rganish V.A.Yadov tomonidan ishlab chiqilgan. T.Reznik, E.A.Smirnov va Y.M.Reznik tomonidan taklif qilingan insonning hayotiy strategiyasini o'rganishga doir sotsiologik yondashuv institutsional jarayonlar, tuzilmalar va mexanizmlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, aynan shu mualliflar tipologiyasini beradi.

sifatida o'rganishdi. "Hayotiy strategiya" tushunchasining konseptual tahlili K.A.Abulxanova-Slavskaya tomonidan tadqiq etilgan. Uning ishida hayot strategiyasining mohiyati va asosiy xususiyatlari aniqlanadi, shakllantirish hamda amalga oshirish omillari ko'rsatilgan, hayot strategiyalarining batafsil tipologiyasi taklif etilgan.

Shaxsiy da'volarning o'zgarishi natijasida hayot strategiyasini talqin qilish B.S.Magun, M.V.Engovatov tomonidan faol qo'llangan. Shaxsning dispozitsion nazariyasi doirasida hayot strategiyasini o'rganish V.A.Yadov tomonidan ishlab chiqilgan. T.Reznik, E.A.Smirnov va Y.M.Reznik tomonidan taklif qilingan insonning hayotiy strategiyasini o'rganishga doir sotsiologik yondashuv institutsional jarayonlar, tuzilmalar va mexanizmlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, aynan shu mualliflar tipologiyasini beradi. Hayot strategiyalari: hayot farovonligi strategiyasi, hayotiy muvaffaqiyat strategiyasi, hayotning o'zini o'zi anglash strategiyasi. Shaxsning hayot strategiyasining elementlari ajratib olinadi: idrok etish yo'nalishlari, hayotiy ma'no yo'nalishlari, qadriyatlar yo'nalishlari, me'yoriy yo'nalishlar, maqsad yo'nalishlari².

Madaniy antropologiya o'z tadqiqot predmetini madaniyat va shaxsning o'zaro ta'siri sharoitida hayot strategiyasining ijtimoiy o'lchovini madaniy tomonga aylantiradi. Madaniyat – bu hayotiy maqsadlar va qadriyatlar uchun ahamiyatli narsalar to'g'risidagi jamoaviy g'oyalar to'plami degan umumiy tushunchaga asoslanadigan bo'lsak, hayot strategiyasida shaxs yoki guruh faoliyatining maqsadi, yo'li va usullari, madaniy an'analari mavjud bo'ladi. Muayyan madaniy an'ana doirasida saqlanib qolgan muhim ko'rsatkichlar va xulq-atvor ko'rinishlari jamiyatning turli sohalarida hayotni tashkil qilishning individual va jamoaviy usullarini qurishning asosiy mezonlarini belgilaydi. Bu hayotni boshqarish san'ati sifatida hayot strategiyasi g'oyasini nazarda tutadi, uning asosiy maqsadi insonning noyob qobiliyatlarini izlash va namoyon qilishdir. U istalgan ijtimoiy mavqega erishish yoki uni saqlab qolish strategiyasi asosida yotadigan ba'zi ijtimoiy-madaniy ko'rinishlar va yo'nalishlarni tanlash va qabul qilishni o'z ichiga oladi; hayot yo'li, motivlar, hayot mazmuni haqida fikrlar majmuyini o'zida aks ettiradi. Shunday qilib, hayot strategiyasini shakllantirish va amalga oshirish ijtimoiy subyektivlikning yorqin namoyon bo'lishidir.

Sotsiologiya fanida hayot strategiyalari obyektiv va subyektiv rejani, ya'ni rollar tizimi va dispozitsiyalar tizimini o'z ichiga olgan ikki katta tuzilish: fundamental, shu jumladan, "faoliyat" va "munosabat

² Резник Ю.М., Смирнов Е.А. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа). -М.: Ин-т человека РАН, Независимый ин-т гражд. обва, 2002. -259 с

komponentlari” va ijtimoiy majmua sifatida shaxsni tushunishga hamda taxminlarga asoslanadi. Hayotiy strategiyalar subyektiv reja, deb ataladi. Ular shaxsning ongida shakllanadi, yo‘nalishini aks ettiradi, ehtiyojlar tizimi, qiziqishlar, qadriyatlar, motivlar, uslublar, xatti-harakatlar ketma-ketligini tushuntiradi³. Mazkur talqin hayot strategiyalari shaxsning motivatsion tuzilishi bilan uzviy bog‘liqligini o‘z ichiga oladi. Motivatsiya faollikni rag‘batlantiradi, lekin uning rivojlanish yo‘nalishini bermaydi, bu hayotning o‘ziga xos vektori shaklida hayot strategiyasida aks etadi. Ushbu jarayon shaxsning ma’lum ehtiyojlarini qondirish istagiga asoslanadi. Ehtiyojlar subyektning o‘z hayotidan to‘la mamnunlik, qoniqish holatini aks ettiradi. Ijtimoiy mavqeyi, ta’lim darajasi, ijtimoiy va kasbiy munosabatlar tizimidagi o‘rnini belgilab beradi.

Hayotdan qoniqqanlik faoliyat manbai bo‘lib, hayot strategiyasining predmeti va mazmun-mohiyatini belgilaydi, ya’ni aniq nimaga erishish lozimligini ko‘rsatib beradi. Qadriyatlar – bu hayot strategiyalarining semantik yadrosida bo‘lgan obyektlar va narsalar ijtimoiy-madaniy ahamiyatining in’ikosi hisoblanadi. Ular hayotiy maqsadlarda va ularga erishish vositalarida aks ettirilgan yuqori hayotiy tamoyillarga, muhim bo‘lgan, mazmunli narsalar to‘g‘risida jamoaviy g‘oyalarda aks ettirilgan munosabatlarning majmuyini ifodalaydi⁴. Shaxsiy guruh ma’nosida qadriyatlar dunyoqarash uchun javobgar bo‘lib, hayotning semantik mazmuni hisoblanadi. V.Frankl qadriyatlarni ma’no sifatida va ular orqali (yoki “to‘g‘ridan to‘g‘ri”) – hayot, faoliyat, harakatlar, qarorlar va boshqalar uchun strategiyalar sifatida talqin qilgani bejiz emas. Qadriyatga nisbatan dunyodagi insonni semantik tutish va ildiz otish usuli deb qarash mumkin. Bundan tashqari, V.Franklning fikriga ko‘ra, “o‘z hayotining mazmuni to‘g‘risida savol beradigan odam emas, balki hayotning o‘zi bu savolni odam oldiga qo‘yadi va inson unga har kuni va soatlab javob berishi kerak. So‘z bilan emas, balki harakatlar bilan. Subyektiv emas, odam uni ixtiro qilmaydi, balki uni dunyoda, obyektiv haqiqatda topadi, shu sababli u inson uchun amalga oshirishni talab qiladigan imperativ vazifani bajaradi”⁵. Mavjudlik dunyosini (zaxira cheklovlari bilan “berilgan”) va bo‘lishi kerak bo‘lgan dunyoni (zaxira cheklovlaridan qat’i nazar) ajratish, kelajakni mavjud sharoitlarni yengib

Hayotdan qoniqqanlik faoliyat manbai bo‘lib, hayot strategiyasining predmeti va mazmun-mohiyatini belgilaydi, ya’ni aniq nimaga erishish lozimligini ko‘rsatib beradi. Qadriyatlar – bu hayot strategiyalarining semantik yadrosida bo‘lgan ob’ektlar va narsalar ijtimoiy-madaniy ahamiyatining in’ikosi hisoblanadi.

³ Чупров В. И. Мотивационная сфера сознания // Социология молодежи: Энциклопедический словарь / Отв. ред. Ю. А. Зубков, В. И. Чупров. – М.: Academia, 2009. – С. 283

⁴ Гегер А. Э. Выявление индивидуальных и групповых ценностей в группе молодежи. Релевантные методические решения // Социологические исследования. 2010. № 1. – С. 132–141

⁵ Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1999.

***A.Maslouning
so'zlariga ko'ra,
metamatematik
odamlar bor, ular
uchun qadrlil narsa
bu – hayotini
o'z kasbiga,
sevgan ishiga
bag'ishlashdir.
Ularning barchasi
o'z hayotlarini
ekzitsental
qadriyatlarini
izlashga
bag'ishlaydi.
R.Mertonning
fikricha, bu
qadriyatlar
maqsadlar yoki
hayotiy ma'noga
ega qadriyatlardir.
O'z navbatida,
instrumental
qadriyatlar
belgilangan
maqsadlarga
erishish uchun
qanday harakat
qilish lozimligini
belgilaydi.***

o'tish tarzida tuzishga imkon berishga erishish mumkin, ammo ma'lum o'zgarishlarni aniq ajratish, qadriyatlar hayot strategiyasida maqsadni belgilash mexanizmida asosiy rol o'ynaydi.

Ijtimoiy nuqtayi nazardan qadriyatlar tipologiyasi terminal (maqsadli) qadriyatlar, odamlarning istak va maqsadlarini aks ettiradigan instrumental qadriyatlarga ajratiladi. Nisbatan barqarorlik va muhim qadriyatlarga ega jamiyatda o'z tasdig'ini topgan maqsadlarga erishish vositalarini ifodalaydi. Terminal yoki semantik qadriyatlar inson yashashi va harakat qilishida qaysi qadriyatlar o'zi uchun nihoyasiga yetganini ko'rsatadi⁶.

Adabiyotlar sharhi. A.Maslouning so'zlariga ko'ra, metamatematik odamlar bor, ular uchun qadrlil narsa bu – hayotini o'z kasbiga, sevgan ishiga bag'ishlashdir. Ularning barchasi o'z hayotlarini ekzitsental qadriyatlarni izlashga bag'ishlaydi⁷. R.Mertonning fikricha, bu qadriyatlar maqsadlar yoki hayotiy ma'noga ega qadriyatlardir. O'z navbatida, instrumental qadriyatlar belgilangan maqsadlarga erishish uchun qanday harakat qilish lozimligini belgilaydi. Ular ijtimoiy haqiqat obyektlariga bo'lgan munosabatni boshqa maqsadlarga erishish vositasi sifatida aks ettiradi. Shaxsni muayyan xatti-harakat turiga yo'naltiradi, hayot strategiyasida ehtiyojlar va qiziqishlarni amalga oshirishning muqobil usullari o'rtasida tanlovni qulaylashtiradi. Shunday qilib, agar qadriyatlarning birinchi guruhi shaxs yoki guruh o'zi uchun belgilaydigan va ularning hayotiy orzulari bo'lgan muhim maqsadlardan iborat bo'lsa, unda ikkinchisi ushbu maqsadlarga erishish jarayonida foydalaniladigan vositalardir. Qadriyat-maqsad va qadriyat-vositalar hayot strategiyasining ajralmas qismidir.

Muammoning rivojlanish darajasini baholashda shuni ta'kidlash kerakki, hayot strategiyalarining asosiy xususiyatlari va mexanizmlarini chuqur anglash uchun zarur shartlar mavjud. Turli ijtimoiy-psixologik nazariya mualliflarining aksariyati shaxsiy strategiyani, maqsadni belgilash, qadriyatlar yo'nalishi tizimi, "men"ni anglash darajasi kabi hayotiy strategiyalarni asosiy xususiyatlar qatoriga kiritishgan. Insonning subyekt sifatida hayotiy qarama-qarshiliklar, vazifalar, muammolarni hal qilish qobiliyati, ya'ni nafaqat hayotga bog'liq bo'lish, balki uni aniqlashdan iborat.

Shunday qilib, hayot strategiyasi ongning alohida tavsifnomasi hamda hayotiy vaziyatlarda odamning xatti-harakat yo'nalishidir. "Hayotiy strategiya" tushunchasi bilan "hayot strategiyasi" tushunchasi deyarli bir xil mazmunga ega. Hayot strategiyasi inson hayotining vaziyat

⁶ Жане П. Психологическая эволюция личности. – М.: Академический проект, 2010. – 398 с.

⁷ Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 2001. – 478 с.

tomonlarini tavsiflaydi, strategiyalar bilan bog'liq ravishda ong va xatti-harakatlardagi intilishlarni ko'rib chiqadi. Xususan, oilani yaratish, yashash joyini aniqlash yoki kasbni tanlash jarayoni va hokazolar. O'z navbatida, hayotiy strategiyada turli xil strategiyalar to'planadi, inson hayoti namoyon bo'lishining barcha mumkin bo'lgan shakllariga taalluqli o'qish, ish joyi, do'st tanlash, pul, bo'sh vaqt va shahvoniy hirsni nazorat qilish kabi hayot strategiyalarining natijasidir.

Hayotiy strategiyalarni o'rganishda eng muhim yondashuvlar quyidagilar hisoblanadi:

Nominalistik yondashuv yoshlarning hayotiy strategiyalarining shakllanish jarayonida, hayotiy amaliyotning ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlari va bir qator kommunikatsiyalar sifatida namoyon bo'ladi.

Aksiologik yondashuv globallashuv jarayonida nafaqat umuminsoniy qadriyatlar, balki alohida insonning hayotiy ustuvorligi, qadriyatli tanlovni belgilashdagi javobgarligi ham o'zgaradi (o'zgarasligining iloji yo'q).

Konstruktiv yondashuvda individning globallashayotgan va individuallashayotgan jamiyat bilan birgalikda imkoniyatlarini namoyish qiladi.

Bundan tashqari, uslubli yondashuvni misol tariqasida keltirib o'tish mumkin. Bu yondashuvga asosan hayot uslubi bu yangi ijtimoiy-madaniy manba hisoblanib, undan yoshlar o'z hayotiy strategiyalarini shakllantirishda faol foydalaniladi.

Olib borilgan tahlil va tadqiqotlar mavzuning qay darajada o'rganilganini baholash imkonini berdi. Hayotiy strategiyalar haqida umumiy tushuncha beruvchi nazariy ma'lumotlar, yoshlarning belgilangan hayotiy strategiyasi, qolaversa, hozirgi jamiyatning shart-sharoitlari haqida ma'lumot beruvchi tadqiqotlar juda ko'p. Lekin xorij va mahalliy olimlarning ko'plab tadqiqotlariga qaramay, yoshlar hayotiy strategiyasining ijtimoiy-falsafiy tahlili masalasi hozirgi qadar to'liq o'rganilgan emas va bu masala ochiqlicha qolmoqda.

Jahon psixologiya fanida shaxs hayotiy strategiyalarini o'rganish maqsadida qator psixodiagnostik metodikalardan samarali foydalanib kelinmoqda. Xususan, "Shaxs hayotiy strategiyasi" so'rovnomasi (M.O.Mdivani, P.B.Kodess)⁸, "Shaxs hayot mazmunini mo'ljalga olish" so'rovnomasi (D.A.Leontev)⁹, "Qadriyatlarni individual diagnostika qilish" so'rovnomasi (Sh.Shvars), "Shaxsning o'z-o'ziga bo'lgan munosabatini aniqlash" so'rovnomasi (S.R.Panteleyev). Tadqiqot jarayonida foydalanilgan metodikalar to'g'risida ayrim fikrlarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir.

⁸ Мдивани М.О., Кодесс П.Б. Методика исследования жизненных стратегий личности // Вопросы психологии. 2006. № 4. — С. 146-150

⁹ Леонтьев, Д. А. Тест смысловых ориентации (СЖО) — М.: Смысл, 2000. — 18 с

Olib borilgan tahlil va tadqiqotlar mavzuning qay darajada o'rganilganini baholash imkonini berdi. Hayotiy strategiyalar haqida umumiy tushuncha beruvchi nazariy ma'lumotlar, yoshlarning belgilangan hayotiy strategiyasi, qolaversa, hozirgi jamiyatning shart-sharoitlari haqida ma'lumot beruvchi tadqiqotlar juda ko'p.

Agar qadriyatni ruh, jamiyat va insonning o'ziga xosligini aks ettiradigan tizim sifatida tahlil qilsak, unda jamiyat ma'lum bir xalqning o'z ruhini ifoda etadigan e'tiqod va qadriyatlar tizimi bo'ladi. Demak, jamiyatni o'rganish uchun uning ijtimoiy hayoti asosida yotadigan qadriyatlarni o'rganish kerak. M.Veber, P.A.Sorokin, T.Parsons, G.Rikert qadriyatlarni e'tiqod tizimi deb hisoblashadi.

Qadriyat xulq-atvor standarti sifatida P.S.Gurevich, O.G.Drobniskiy, V.P.Tugarinov tadqiqotlarida o'rganilgan. Yo'nalishni tanlash, faoliyatni boshqarish usuli va shaxs motivlarining integratsiyalashgan tizimi sifatidagi masalalar S.G.Klimova, I.S.Kon, I.D.Chechetina, V.A.Yadov va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda qadriyat kasbiy rivojlanishni tanlash mezoni hisoblanadi va insonning o'zini anglashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. A.G.Asmolova, V.G.Ageyeva, B.S.Bratusya, D.A.Leontev, M.I.Bobneva va boshqalarning asarlarida qadriyat jamiyatdagi va ijtimoiy guruhlardagi ijtimoiy-psixologik iqlim bilan bog'liq xulq-atvorni ijtimoiy tartibga solish mexanizmlarining asosi sifatida qaraladi.

Agar qadriyatni ruh, jamiyat va insonning o'ziga xosligini aks ettiradigan tizim sifatida tahlil qilsak, unda jamiyat ma'lum bir xalqning o'z ruhini ifoda etadigan e'tiqod va qadriyatlar tizimi bo'ladi. Demak, jamiyatni o'rganish uchun uning ijtimoiy hayoti asosida yotadigan qadriyatlarni o'rganish kerak. M.Veber, P.A.Sorokin, T.Parsons, G.Rikert qadriyatlarni e'tiqod tizimi deb hisoblashadi. M.Veber amaldagi tuzumni saqlab qolish uchun majburiy qonunlar to'plamini yaratadigan jamiyat tuzilishi va hayotiy qadriyatlarni kiritdi. Jamiyat – bu qonunlar ilgari surilgan va ma'lum qadriyatlarni amalga oshirish vositasi bo'lgan motivatsiya va qadriyatlar dunyosidir. Tartibga solish funksiyasi qadriyatlarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

T.Parsons asarlarida xulq-atvorning motivatsion asoslari batafsil tahlil qilingan. Muallif tarixdagi biron-bir jamiyat yoki hodisani, ularni tushuntiruvchi motivlarsiz ijtimoiy xulq-atvor sxemasini oson anglab bo'lmaydi, deb hisoblaydi. U qiymat motivatsiyasi asosiy narsa deb hisoblaydi. T.Parsons qiymat tizimlarining nisbiyligini ta'kidlaydi, chunki qadriyatlar tizimi ham, qiymatga bo'lgan munosabat ham tarixiy va mahalliy jihatdan farq qiladi. Nazorat mexanizmlari sifatida qadriyatlarni o'rganishda yetakchi o'rin P.A.Sorokin asarlariga tegishli. U ijtimoiy xulq-atvor omillarini tahlil qilib, ijtimoiy hayot mexanikasini ochib berishga intildi ¹⁰.

Metodologiya. Tobelikning barcha shakllari: iqtisodiy, madaniy, biologik, hududiy, eng muhimi, uning fikriga ko'ra, ijtimoiy tobelik shaxslarning ruhiy ta'siri natijasida vujudga keladi va ularning xatti-harakatlari orqali amalga oshiriladi. Ularning turfaligida ma'lum bir standartlar va ijtimoiy cheklovlar shaklidagi ijtimoiy nazorat mexanizmi mavjud.

Tarixiy jarayonning mohiyati turli xil boshqaruv mexanizmlarining o'zgarishiga bog'liq bo'lib, ijtimoiy xulq-atvor shakllarining barqarorligi

¹⁰ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.

hukmron qiymat tizimiga bog'liq. Madaniy qadriyatlar sohasida eng asosiy qadriyatlarni diagnostika qilish uslubiga ega bo'lgan Sh.Shvarsning tadqiqotlari markaziy o'rinni egallaydi. Madaniyatlararo taqqoslash asosida 80 dan ortiq mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar natijasida mamlakatlarni uchta o'q bo'yicha taqsimladi.

Muallif koordinata tizimini nazariy usulda chiqarib tashladi, bu yerda madaniyat qadriyatlari asosiy ijtimoiy muammolarga javob sifatida qaraladi va ularning yechimi jamiyatning normal ishlashi uchun zarur hisoblanadi. Bu o'rinda bir nechta muammolar mavjudki, ulardan birinchisi odam va guruh o'rtasidagi chegara bilan bog'liq. Madaniy darajada muammo ikki yo'l bilan hal etiladi: "Muxtoriyat" va "Tegishli". Muxtoriyatga yo'naltirilgan madaniyatlar insonga mustaqil shaxs sifatida qarashadi. Tegishli madaniyatlar jamoadagi odamni o'z ichiga oladi, u yerda ular jamoaning maqsadlari bilan o'rtoqlashadi. Sh.Shvars avtonomiyaning ikki turini alohida ko'rsatadi: intellektual va emotsionallik. Intellektual avtonomiya ochiq fikrlilik, ijodkorlik va qiziqishni rag'batlantiradi, emotsional muxtoriyat esa zavq-shavq, xilma-xillik va hissiy hayajonni rag'batlantiradi. Jamoaviy madaniyatlarga ijtimoiy tartib, oilaviy xavfsizlik, o'z-o'zini tarbiyalash va an'analar kiritiladi.

Ikkinchi muammoga kelsak, uning mohiyati shundaki, odamlar ijtimoiy tartibni saqlab qolish uchun birgalikda ishlab chiqarish faoliyatiga qo'shilishi kerak va bu "tenglik" yordamida ta'minlanishi mumkin. Bu yerda hamkorlik va boshqalarga g'amxo'rlik qilish rag'batlantiriladi, tenglik, erkinlik, ijtimoiy adolat, halollik, mas'uliyat va "iyerarxiyalar" muhim hisoblanadi va jamiyatning har bir a'zosi o'z mavqeyiga muvofiq vazifalarni bajaradi. Ushbu madaniyatda odamlar ijtimoiy kuch, boylik, hokimiyat va bo'ysunish qadriyatlarini singdiradilar. Uchinchi muammo, shuningdek, ikkita alternativani o'z ichiga oladi: inson va tabiiy zaxiralardan foydalanish. Shu bilan bir qatorda "Uyg'unlik" va "Mahorat" mavjud. Uyg'unlikni afzal ko'rgan madaniyatlar ijtimoiy va tabiiy dunyoga moslashishga intiladi, atrofdagi dunyoni qadrlaydi, qabul qiladi va unga ta'sir qilmaydi.

Ushbu madaniyatlarning qiymati atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiat bilan birlashish, ularning taqdirini qabul qilishdir. Malakalarga yo'naltirilgan madaniyatlar ambitsiya, muvaffaqiyat, o'zini o'zi ta'minlash va malakani asosiy qadriyat deb bilishadi. Maqsadga erishish uchun ular inson va tabiiy zaxiralarni faol boshqarishga intilishadi.

Hayot strategiyasi tushunchasi rivojlanish psixologiyasida qotib qolgan tushuncha emas. Tadqiqotchilar shaxsning ongida o'z kelajagi haqidagi g'oyani anglatuvchi qandaydir ta'limni nazarda tutganda, ular

Ikkinchi muammoga kelsak, uning mohiyati shundaki, odamlar ijtimoiy tartibni saqlab qolish uchun birgalikda ishlab chiqarish faoliyatiga qo'shilishi kerak va bu "tenglik" yordamida ta'minlanishi mumkin. Bu yerda hamkorlik va boshqalarga g'amxo'rlik qilish rag'batlantiriladi, tenglik, erkinlik, ijtimoiy adolat, halollik, mas'uliyat va "iyerarxiyalar" muhim hisoblanadi va jamiyatning har bir a'zosi o'z mavqeyiga muvofiq vazifalarni bajaradi.

Hayotiy strategiyalarni har tomonlama o'rganishga intilib, Yu.M.Reznik va E.A.Smirnov hayot strategiyasining shaxsiy (subyektiv jihatdan ahamiyatli), madaniy (obyektiv jihatdan ahamiyatli) va ijtimoiy-tashkiliy (subyektlararo) o'lchovlarini ajratib ko'rsatadi. Ularning har biri o'ziga xos sifat xususiyatlariga ega bo'lib, hayot ssenariylarida, hayotiy voqealarda va hayot rejalarida o'z ifodasini topgan.

odatda uni belgilash uchun turli xil atamalardan foydalanadilar: hayot rejaları, hayotiy maqsadlar, hayot strategiyalari, hayot istiqbollari va boshqalar. Shartlar boshqacha bo'lishi mumkin, ammo tarkib har doim ham insonning o'z kelajagi haqidagi fikr yuritayotganimizni anglatadi. Shaxs borasidagi tadqiqotlarda bu kabi g'oyalarga e'tibor berishgan, ularning inson hayoti yo'lidagi ta'siri, uning faoliyati, hayotdan qoniqishi, ishlash samaradorligi ko'rsatib o'tilgan. Rossiya psixologiyasida eng rivojlangan jihat – bu hayotiy strategiyalarni o'rganishga yondashish, mavzuni rivojlantirish va uning shaxs sifatida shakllanishi bilan bog'liq. Ushbu yondashuvni S.L.Rubinshteyn asarlarida ko'rishimiz mumkin. Bu yerda belgilanadigan asosiy omil – bu shaxs hayotining tashkilotchisi va islohotchisi sifatidagi faoliyati hamda ijodkorligidir. K.A.Abulxanova-Slavskayaning so'zlariga ko'ra, hayot strategiyasining mavjudligi va rivojlanishi insonning o'z hayoti subyektiga aylanganining muhim ko'rsatkichidir¹¹.

Hayotiy strategiyalarni har tomonlama o'rganishga intilib, Y.M.Reznik va E.A.Smirnov hayot strategiyasining shaxsiy (sub'yektiv jihatdan ahamiyatli), madaniy (obyektiv jihatdan ahamiyatli) va ijtimoiy-tashkiliy (subyektlararo) o'lchovlarini ajratib ko'rsatadi. Ularning har biri o'ziga xos sifat xususiyatlariga ega bo'lib, hayot ssenariylarida, hayotiy voqealarda va hayot rejalarida o'z ifodasini topgan. J.Lokk tomonidan ishlab chiqilgan maqsadlarni belgilash nazariyasi inson tomonidan ataylab qo'yilgan maqsadlarning jarayonga va uning faoliyati natijalariga ta'sirini tavsiflaydi. U erishmoqchi bo'lgan maqsadlar va ularni amalga oshirish uchun harakatlarni yo'naltiradi va rag'batlantira boshlaydi. Shunday qilib, maqsadni belgilash shaxsning xatti-harakatiga va uning faoliyat samaradorligiga ta'sir qiladi. Ushbu nazariya doirasida olib borilgan tadqiqotlar maqsadi mazmunli va intensivligi kabi strategik rejalashtirishning tarkibiy qismlarining muhimligini ko'rsatadi.

O'zini o'zi belgilash nazariyasi bo'yicha amerikalik psixologlar hayot strategiyasining ikki guruhini ajratib ko'rsatadilar: birinchisi ichki intilishlarning ustunligiga asoslanadi, ikkinchisi tashqi¹². Boshqalar tomonidan baholanadigan tashqi intilishlar moddiy farovonlik, ijtimoiy qabul va jismoniy jozibadorlik kabi qadriyatlarga asoslanadi. Ichki intilishlar shaxsiy o'sish, sog'liq, sevgi, muhabbat, jamiyatga xizmat qilish qadriyatlariga asoslanadi. T.Kasser va R.Rayan ruhiy salomatlik darajasining (depressiya, hayotiylik, hayotdan qoniqish) u yoki bu turdagi

¹¹ Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования // Психол. журнал. 1994. Том 14. №4. – С. 39-56.

¹² Ryan R.M., Deci E.L. On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being // Annual Review of Psychology. 2001. Vol.52. pp.141-166.

qadriyat va hayot yo'nalishlarini tanlashiga bog'liqligini ko'rsatdi. Tashqi qadriyatlarga ko'proq e'tibor qaratadigan subyektlar aqliy salomatlik va hayotdan qoniqish ko'rsatkichlarini pastroq ko'rsatishadi¹³.

K.Sheldon eksperimental ravishda shaxs ongidagi hayotiy maqsadlar ma'lum bir tizimda ifodalanishini isbotladi, ichki rivojlanish maqsadlarining yuqori subyektiv qiymati esa subyektiv farovonlikning yuqori darajasiga va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi¹⁴.

G'arb va rus olimlari tadqiqotlarida so'nggi 20 yil ichida psixologik kelajak, rejalashtirish, hayotiy maqsadlar va strategiyalarga bag'ishlangan tadqiqotlar salmog'i sezilarli darajada oshdi va davom etmoqda. Shu bilan bir qatorda, ushbu turdagi psixologik hodisalarni o'rganish usullarini tavsiflovchi asarlar juda kam. Empirik ma'lumotlarning tahlili ikkita asosiy uslubiy yondashuvni ajratib ko'rsatishga imkon berdi: 1) shaxsiy intervyu berishning turli usullaridan foydalangan holda vaqtni rejalashtirishning maqbul usullarini o'rganish; 2) maqsadlar, rejalar, tadbirlar va hokazolar ro'yxatini saralash orqali istalgan kelajak haqidagi g'oyalar iyerarxiyasini o'rganish.

Tadqiqot ishimizda xorij olimlari tadqiqotlari tajribasidan foydalangan holda hayot strategiyasini shaxs qadriyatlar tizimi, o'z-o'ziga bo'lgan munosabat va hayot mazmunini anglash kabi xususiyatlar bilan bog'liqligini empirik tekshirish orqali aniqlashga harakat qildik. O'rganish uchun kasb-hunar kolleji va litsey o'quvchilari tanlandi, chunki ilk o'spirinlik davrida hayot strategiyasini shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Natijalar. Ma'lumki, ilk o'spirin shaxsida kelajak haqidagi tasavvurlar uning ruhiy holati, hayot mazmuni va faoliyatiga ta'sir qiladi. Shu ma'noda vaqt nuqtayi nazarini shakllantirish motivatsion sohalarning asosidir. M.R.Ginzburg ilk o'spirinlik davrida psixologik kelajakning uchta asosiy xususiyatini ajratib ko'rsatdi: tizimlilik, rejalashtirish masofasi va kelajak haqidagi g'oyalarning mazmunli bo'lishi. Maqsadni shaxsning psixologik kelajagini tahlil qilish birligi sifatida ajratib ko'rsatgan holda maqsadlar tarkibi hayot strategiyasining mazmuni va ravshanligi, maqsadni belgilash chuqurligi to'g'risida qaror qabul qilishga imkon beradi deb taxmin qilish mumkin. Hayotiy strategiyani eksperimental o'rganish uchun biz maqsadlar ro'yxati va

Tadqiqot ishimizda xorij olimlari tadqiqotlari tajribasidan foydalangan holda hayot strategiyasini shaxs qadriyatlar tizimi, o'z-o'ziga bo'lgan munosabat va hayot mazmunini anglash kabi xususiyatlar bilan bog'liqligini empirik tekshirish orqali aniqlashga harakat qildik.

¹³ Kasser, T, Ryan, RM, Couchman, CE & Sheldon, KM in Psychology and Consumer Culture: The Struggle for a Good Life in a Materialistic World (Kasser, T & Kanner, AD, eds), Materialistic values: Their causes and consequences, 11–28 ([American Psychological Association](#), Washington, DC, 2004).

¹⁴ Sheldon K.M. Optimal Human Being: An Integrated Multi-Level Perspective. Mahwah, NJ: Psychology Press, 2004.

***Sinaluvchilar
guruhida
o'tkazilgan
eksperiment
natijalaridan
shuni ko'rish
mumkinki, ilk
o'spirinlar hayot
strategiyalarini
tanlashda vaqt
oralig'iga alohida
e'tibor berishgan.
Aksariyat
sinaluvchilar
hayotiy
maqsadlaridagi
eng asosiylarini
uzoq muddatga
rejalashtirishgan.
Demak, ilk
o'spirinlik davri
uchun eng muhim
xususiyat bu
kerakli hayotiy
maqsadlarni to'g'ri
tanlay olishdir.***

har bir subyekt tomonidan uning kelajagining turli vaqtlar oralig'idagi ahamiyatini baholashimiz kerak edi.

Sinaluvchilar guruhida o'tkazilgan eksperiment natijalaridan shuni ko'rish mumkinki, ilk o'spirinlar hayot strategiyalarini tanlashda vaqt oralig'iga alohida e'tibor berishgan. Aksariyat sinaluvchilar hayotiy maqsadlaridagi eng asosiylarini uzoq muddatga rejalashtirishgan. Demak, ilk o'spirinlik davri uchun eng muhim xususiyat bu kerakli hayotiy maqsadlarni to'g'ri tanlay olishdir.

Hayotiy maqsadni mo'ljalga olish metodikasidan tadqiqot ishimizda foydalandik. Shu bois mazkur metodika bo'yicha sinaluvchilar guruhida asosli ma'lumotlarni olish imkoniyatiga ega bo'lindi.

Ushbu metodikada bir xil boshlanishiga ega bo'lgan yaxlit muqobil jumladan iborat 20 ta nosimmetrik tarozi savollar mavjud. Sinov ballari hayotning mazmunli bo'lishining umumiy ko'rsatkichini, shuningdek, uchta o'ziga xos hayotiy yo'nalishni va nazorat qilish joyining ikkita jihatini aks ettiruvchi beshta kichik o'lchovni o'z ichiga oladi:

1. "Hayotdagi maqsadlar". U maqsadga muvofiqlikni, hayotda kelajakda maqsadlar mavzusining mavjudligi yoki yo'qligini tavsiflaydi, ular hayot mazmunini, yo'nalishini va vaqtini anglatadi.

2. "Hayot jarayoni yoki hayotning qiziqishi va hissiy boyligi". Insonning hozirgi hayotidan mamnunligini, hayot jarayonini qiziqarli, hissiy jihatdan boy va mazmunli deb qabul qilishini belgilaydi. Ushbu o'lchovning mazmuni hayotning yagona ma'nosi yashash degan fikrga to'g'ri keladi.

3. "Hayotning samaradorligi yoki o'z-o'zini anglashdan qoniqish". Bu hayotning bir qismidan qoniqishni, hayotning o'tgan qismini baholashni, hayot qismi qanchalik samarali va mazmunli o'tganini his qilishni o'lchaydi.

4. "Lokus nazorat – men (men hayotning egasiman)". O'zining g'oyasini o'z hayotiy maqsadlari va umr mazmuni haqidagi g'oyalarga muvofiq ravishda qurish, o'z hayotidagi voqealarni boshqarish uchun tanlash erkinligi yetarli bo'lgan kuchli shaxs sifatida tavsiflaydi.

5. "Lokus nazorat – hayot yoki hayotning boshqarilishi". Insonga uning hayoti ustidan nazorat berilganligi, erkin qaror qabul qilishi va ularni amalga oshirishi, inson hayoti ongli ravishda boshqarilishi kerakligi haqidagi ishonchni aks ettiradi.

Shunday qilib, HMM testi inson tomonidan kelajakda (maqsadlarda), yoki hozirgi (jarayonda) yoki o'tmishda (natijada) yoki umuman olganda, topilishi mumkin bo'lgan hayot ma'nosining "manbasini" baholashga imkon beradi.

O'z-o'zini anglashning ichki dinamikasi xususiyatlari, shaxs o'ziga xos "men"ga bo'lgan munosabatining tuzilishi va o'ziga xosligi insonlararo munosabatlar o'rnatilishida, maqsadlarni belgilashda va ularga erishishda hal qiluvchi rol o'ynab, odamlar xulq-atvorining deyarli barcha qirralarini tartibga soluvchi ta'sir ko'rsatadi. Inqirozli vaziyatlarni shakllantirish va hal qilish usullarida, subyektning turli xil psixokorreksiya va psixoterapiya tadbirlariga yetarli darajada jalb qilishda, ayniqsa, ahamiyatlidir. Bugungi kunga kelib, asosan, G'arb tadqiqotchilari o'z-o'zini anglashning emotsional-baholovchi quyi tizimi diagnostikasi bilan bog'liq yigirmaga yaqin mashhur va keng qo'llanadigan metodlarni yaratdilar. Ularning bir qismi umumiy o'zini o'zi qadrlash, o'ziga nisbatan ajralmas ijobiy yoki salbiy munosabat, global o'zini o'zi qabul qilish (o'zini qadrlash) diagnostikasiga qaratilgan. Boshqa usullar o'z-o'zini anglashning o'ziga xos jihatlarini: shaxsiy xususiyatlarni, zaxiralarni, qobiliyatlarni, hayotning turli sohalarida erishilgan yutuqlarni o'z-o'zini baholash orqali o'lchaydi. Texnikalar, shuningdek, ularning asosida yotadigan asosiy diagnostika tamoyili bilan ajralib turadi.

Afsuski, ushbu usullar psixologlar tomonidan shaxsni o'rganish va ruhiy tarbiya qilish metodikasi qatoriga kiritilmagan (biz bunday metodlarning yagona psixometrik asosli moslashuvidan xabardor emasmiz), bu o'z-o'zini tutish bilan bog'liq ilmiy va amaliy ishlanmalarning ahamiyatini sustlashtirib, samaradorligini pasaytiradi. So'nggi paytgacha psixologlar shaxsning o'z qadr-qimmatini qanday baholashini o'rganish uchun ikkita usuldan foydalanganlar: Dembo-Rubinshteyn metodikasi, uning turli xil modifikatsiyalari, shuningdek, semantik differensial yoki baholovchi sifatlar varag'i tamoyiliga asoslangan usullar. Endi vaziyat ijobiy tomonga o'zgarib bormoqda. Buning uchun bir qator o'ziga xos va qiziqarli texnik usullar yaratilgan, psixosemantik va yangi texnikalar tobora ko'proq qo'llanmoqda. Biroq mazkur usullar ancha murakkab va mashaqqatli bo'lib, bu nisbatan tez shu bilan birga, subyektlarning o'ziga xos munosabat xususiyatlarini ochib berish uchun yetarli darajada to'liq va asosli bo'lgan ixcham standartlashtirilgan usullarni ishlab chiqishni talab qiladi va tadqiqotlarda bo'lgani kabi samarali foydalanish uchun mos keladi.

O'z-o'ziga munosabat tuzilishi haqidagi turli xil qarashlarni tahlil qilganda, ushbu hodisaning mazmuni yozib olingan turli xil tushunchalar mavjudligini ta'kidlash mumkin. O'z-o'zini hurmat qilish, xush yoqish, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini sevish, o'zini hurmat qilish, o'ziga ishonish, o'zini kamsitish, o'zini ayblash – bu yaxlit o'zini o'zi belgilashda qo'llanadigan atamalarining to'liq ro'yxati emas. Ba'zi mualliflar

O'z-o'zini anglashning ichki dinamikasi xususiyatlari, shaxs o'ziga xos "men"ga bo'lgan munosabatining tuzilishi va o'ziga xosligi insonlararo munosabatlar o'rnatilishida, maqsadlarni belgilashda va ularga erishishda hal qiluvchi rol o'ynab, odamlar xulq-atvorining deyarli barcha qirralarini tartibga soluvchi ta'sir ko'rsatadi. Inqirozli vaziyatlarni shakllantirish va hal qilish usullarida, subyektning turli xil psixokorreksiya va psixoterapiya tadbirlariga yetarli darajada jalb qilishda, ayniqsa, ahamiyatlidir.

Bu shaxsiy anketa – o‘zini o‘zi anglash va shaxsga xos o‘zini baholash usullarini o‘z ichiga olgan o‘z-o‘zini taftish qilish, o‘z-o‘zini anglash tavsifidir. So‘rovnoma 110 ta savolni o‘z ichiga oladi, bunda javobning ikkita bosqichi talab qilinadi: “rozi bo‘ldim” – “rozi emasman”. Javoblar o‘z-o‘zini tutish makonini belgilaydigan 9 shkalada to‘planadi.

xush yoqishni o‘z-o‘zini tutishning asosi deb hisoblashadi; boshqalar o‘zlariga bo‘lgan munosabat, birinchi navbatda, o‘z qadr-qimmatini anglash tuyg‘usida ifodalangan o‘z qadr-qimmatiga ega bo‘lgan tajriba ekanligini ta’kidlaydilar; boshqalar esa o‘zaro munosabatlarda u yoki bu qat’iy jihatlar to‘plamini yoki tarkibiy elementlarini ta’kidlab, ushbu qarashlarni yarashtirishga harakat qilishadi. Tavsia etilgan metodika ushbu yondashuvga asoslangan. Bu shaxsiy anketa – o‘zini o‘zi anglash va shaxsga xos o‘zini baholash usullarini o‘z ichiga olgan o‘z-o‘zini taftish qilish, o‘z-o‘zini anglash tavsifidir. So‘rovnoma 110 ta savolni o‘z ichiga oladi, bunda javobning ikkita bosqichi talab qilinadi: “rozi bo‘ldim” – “rozi emasman”. Javoblar o‘z-o‘zini tutish makonini belgilaydigan 9 shkalada to‘planadi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, shaxs hayotiy strategiyalarini psixologik omillar bilan aloqadorlikda tekshirishga xizmat qiluvchi psixodiagnostik metodikalarning mazmuni ochib berilgan. Shunga mos ravishda quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

shaxsda qadriyatlar yo‘nalganligi, hayot mazmunini mo‘ljalga olish, refleksiv jarayonlarni tadqiq qilishni o‘rganishga qaratilgan metodikalarning moslashtirilgan variantlarini ishlab chiqilgani o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi;

hayotiy strategiyalarni o‘rganishga qaratilgan psixodiagnostik metodikalardan ilk o‘spirinlik davrida samarali foydalanish yo‘llari mavjud.

Shaxs hayotiy strategiyalari shakllanishini o‘rganishga qaratilgan metodologik yondashuvlar tahlili quyidagi xulosalarni taqdim etish imkonini beradi:

ijtimoiy harakatlar nazariyasi bo‘yicha hayotiy strategiyalarni shakllantirishga asosan hayotiy xulq-atvorning barqarorligi xizmat qiladi;

shaxsda hayotiy strategiyalar sotsiologik tadqiqotlarda dispozitsion hayotiy farovonlik, muvaffaqiyat, o‘zini anglash strategiyalari bilan izohlanadi;

hayotiy strategiyalar shaxsda shakllanishini o‘rganishning metodologik asoslarida nominalistik, aksiologik, konstruktiv, tahlilali yondashuvlar asosiylari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Norqo'ziyev D.B. "Shaxsda hayotiy strategiya shakllanishining psixologik xususiyatlari. Psixol. fan. bo'yicha fals. dok. (PhD) ... diss. – T., 2022. – 132 b.
2. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования // Психол. журнал. 1994. Том 14. №4. – С.39-56.
3. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
4. Гегер А. Э. Выявление индивидуальных и групповых ценностей в группе молодежи. Релевантные методические решения // Социологические исследования. 2010. № 1. – С. 132–141.
5. Жане П. Психологическая эволюция личности. – М.: Академический проект, 2010. – 398 с.
6. Леонтьев, Д. А. Тест смысло-жизненных ориентаций (СЖО) – М.: Смысл, 2000. – 18 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 2001. – 478 с.
8. Мдивани М.О., Кодесс П.Б. Методика исследования жизненных стратегий личности // Вопросы психологии. 2006. № 4. – С. 146-150.
9. Резник Ю.М., Смирнов Е.А. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа). – М.: Ин-т человека РАН, Независимый ин-т гражд. обва, 2002. – 259 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1999.
12. John Locke: Problems and Perspectives, ed. J. W. Yolton. – Cambr., 1969.
13. Ryan R.M., Deci E.L. On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being // Annual Review of Psychology. 2001. Vol.52. pp.141-166.
14. Kasser, T, Ryan, RM, Couchman, CE & Sheldon, KM in Psychology and Consumer Culture: The Struggle for a Good Life in a Materialistic World (Kasser, T & Kanner, AD, eds), Materialistic values: Their causes and consequences, 11–28 ([American Psychological Association](#), Washington, DC, 2004).
15. Sheldon K.M. Optimal Human Being: An Integrated Multi-Level Perspective. Mahwah, NJ: Psychology Press, 2004.